

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 26

Заснований в 1996 році

Рівне – 2003

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 26. — Рівне: РДГУ, 2003. — 170 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії педагогіки, психології, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, виховання, розвитку, трудової та графічної підготовки і профорієнтації дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Хом'як Іван Миколайович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

***Янциур Микола Сергійович** – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).*

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна – доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський державний педагогічний університет ім. В. Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №9 від 25.04.2003 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 07 — 7.
університет, 2003

© Рівненський державний гуманітарний

ЧАСТИНА І.

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

УДК: 373.3.013.77 – 057.874. Р.В.Павелків

МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР У МОРАЛЬНОМУ ВИМІРІ МІЖСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН

Морально-психологічний стан сучасного українського суспільства, який детермінований складними процесами соціально-економічного реформування, потребує особливої уваги до морального розвитку підростаючого покоління. Такі соціальні інститути, як сім'я, школа та інші суспільні організації певною мірою впливають на засвоєння учнями соціальних і моральних цінностей суспільства. Ці фактори постійно діють і на процес формування багатьох поколінь школярів.

Останнім часом різко загострилася проблема порушення школярами моральних норм та вимог. Великий духовний і матеріальний потенціал суспільства має забезпечувати особливо сприятливі умови для всебічного, гармонійного розвитку школяра. На кожному історичному етапі розвитку суспільства цей процес має свої особливості. Розвиток особистості в умовах науково-технічного прогресу повинен супроводжуватися нарощуванням духовного потенціалу, примножуванням психофізичних можливостей людини, підсиленням функцій морального саморегулювання. Педагогічне адекватне виховання забезпечує розвиток моральної саморегуляції особистості та самостійне дотримання моральних норм не лише в наявній ситуації, а й у найближчому майбутньому та у віддаленій перспективі. До того ж скорегувати моральний розвиток значно легше в молодшому шкільному віці, ніж в старших вікових періодах, оскільки у молодшого школяра зберігається значна залежність від дорослих.

Вітчизняні науковці зробили значний внесок у розуміння проблем морального розвитку дитини. Це дослідження сутності та закономірностей розвитку особистості (Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон, Г.С.Костюк); психологічного змісту та закономірностей виховання (І.Д. Бех, Л.І. Божович, В.О.Сухомлинський); морального розвитку у молодшому шкільному віці (І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон, В.С.Мухіна); причинно-наслідкових зв'язків між розвитком моральної саморегуляції особистості в молодшому шкільному віці та у старших вікових періодах (М.Й.Боришевський, Г.Гофман, Е.Еріксон, В.С.Мухіна, Н.І.Непомняща, Н.Н. Толстих та інш.).

Як засвідчив аналіз літератури психологічного спрямування, проблема морального розвитку в молодшому шкільному віці залишається недостатньо розв'язаною. Над нею працювали І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, О.І.Захаров, Х.Лейнер, Г.Лендрет, Я.Обухов. Ці вчені визнають спадкоємність морального розвитку від дитинства до старших вікових періодів, однак конкретні механізми та причинно-наслідкові зв'язки такого розвитку залишаються ще мало дослідженими, що ускладнює створення та запровадження ефективних психолого-педагогічних технологій впливу на моральний розвиток учнів.

Метою нашої статті є виявлення особливостей морального розвитку молодшого школяра у моральному вимірі міжособистісних відносин. Згідно із сформульованою метою нашими завданнями є: здійснити теоретичний аналіз проблеми морального розвитку молодшого школяра; розкрити особливості психологічного клімату взаємин дітей і дорослих, що зумовлюють потребу розвитку морально спрямованих дій, вчинків; визначити педагогічні умови підвищення ефективності процесу формування моральної поведінки учнів.

Головним у розвитку особистості в молодшому шкільному віці є зміна її соціальної позиції: дитина приступає до систематичного учіння, стає членом шкільного і класного колективів, центральне, як відомо, місце займає навчальна діяльність, яка на початковому етапі визначає основні лінії психічного розвитку школяра.

Існує підмічене психологами явище, що називається "три типи труднощів першокласника". Це, по-перше, переключення на новий вид діяльності - навчання (після дошкільної гри); по-друге, відбувається злам стереотипів режиму дня і, по-третє, звикання до нового групового колективу. Змінюються відносини з дорослими, головним авторитетом стає вчитель. Завдання дорослих полягає в тому, щоб сформувати позицію учня, підвести до розуміння нових обов'язків. Усвідомлення дитини своєї нової позиції - як школяра - викликає перебудову ставлення до всіх сторін повсякденного життя. Водночас вступ дитини до школи ставить її в нове положення щодо рідних, оточення і змінює їхнє ставлення до неї. Зміна сприйняття її оточуючими людьми поступово відбивається і на сприйнятті нею самої себе [2].

Нова соціальна ситуація вводить дитину в складний світ чітко нормованих відносин і вимагає організованої довільності, відповідальності за дисципліну, за розвиток виконуваних дій, що пов'язані з набуттям навичок навчальної діяльності та розумовим розвитком. Крім засвоєння спеціальних розумових дій та дій, що обслуговують письмо, читання та інші види навчальної діяльності, дитина під керівництвом вчителя починає оволодівати змістом основних форм людської свідомості (науки, мистецтва, моралі) і вчиться діяти відповідно до традицій і нових соціальних очікувань людей.

До вікових новоутворень молодшого школяра, що безпосередньо формуються під впливом школи, відносяться довільність і рефлексія. Вони тісно пов'язані з сензитивністю мислення, яке трансформується у сферу поведінки і морального розвитку.

Довільність - це поступово вироблене вміння керувати собою, регулювати свою поведінку відповідно до вимог вчителя або батьків, вміння стримувати свої пориви. Набуття навиків порядку і дисциплінованості дається нелегко і не кожному в однаковій мірі: багато дітей, що навчилися стримано поводитись на уроках, „розряджаються” на перервах, а частіше за все - вдома або на подвір'ї.

Рефлексія - найпростіший самоаналіз і самооцінка своїх вчинків. Хоча більшість дітей перебуває на „доморальному рівні”, проте у них розвивається не тільки уявлення „можна-не можна”, але й активно засвоюються поняття „добре-погано”. І якщо в дитячому садку це поняття залишається на рівні егоцентризму („Добре те, що мені добре”), то в учнів 1-2 класів формується об'єктивне розуміння доброго і поганого вчинку, позитивної або негативної поведінки в цілому. Ці важливі новоутворення сприяють успішному проектуванню особистості, створенню єдності вивчення, проектування і морального виховання молодших школярів.

У молодшому шкільному віці відбувається перебудова відносин дитини з оточуючими. Як стверджував Л.С. Виготський, історія культурного розвитку дитини веде до результату, який можна трактувати „як соціогенез вищих форм поведінки”[4]. Тільки в надрах колективного життя виникає індивідуальна поведінка, а навчальна діяльність по-новому зумовлює відносини дитини з дорослими та однолітками.

Реально існують дві сфери соціальних відносин: „дитина-дорослий” і „дитина-діти”. Ці сфери взаємодіють між собою через ієрархічні зв'язки. У сфері „дитина-дорослий” виникають нові – “дитина-батьки”, “дитина-вчитель”, що піднімають дитину на рівень суспільних вимог до її поведінки. Тільки вчитель, безпосередньо пред'являючи вимоги до дитини, оцінюючи її поведінку, створює умови для соціалізації поведінки і підводить до стандартизації у системі соціального простору - обов'язків і прав. Коли дитина потрапляє у нові для неї умови життєдіяльності, одразу розуміє, що це зовсім інша ситуація, яка вимагає суворого самоконтролю у системі нових правил, і наближається до усвідомлення своїх обов'язків, свого людського „треба”. У цей же час вона має інтуїтивно зрозуміти, що не існує обов'язків без прав.

Усе це призводить до поглиблення усвідомленості школярем моральних норм, сприяє формуванню готовності передбачати результати своїх вчинків та моральної поведінки. Тому ефективність морального розвитку значною мірою залежить від того, наскільки учень уміє сприймати й аналізувати результати власного і чужого вчинку. Доцільно дотримуватися правила, суть якого в тому, що моральні оцінки дорослих та їх інтерес до дитячих вчинків мають бути такими, щоб змушували учня замислитися та самостійно вирішувати питання власної поведінки.

Отже, можна зробити висновок, що психологічно правильними будуть дії дорослих, якщо вони оцінюють не особистість учня, а результати його моральних дій в контексті певних психологічних властивостей. За такого підходу учень внутрішньо пов'язуватиме свій „образ - Я” з іншими формами поведінки. Він зрозуміє, що його моральні властивості реалізуються у відповідних вчинках, які й характеризують його як особистість.

Дитина молодшого шкільного віку відкриває для себе нове місце в соціальному просторі людських відносин. До цього періоду вона вже багато чого досягла в міжособистісних відносинах: орієнтується в сімейно-родинних стосунках і усвідомлює своє місце серед рідних і близьких, яке відповідає її соціальному статусу; вміє будувати стосунки з дорослими і однолітками - має навички самоволодіння, вміє підкоряти себе обставинам, бути непохитною у своїх бажаннях. Вона вже розуміє, що оцінка її вчинків і мотивів зумовлюється не тільки власним ставленням до самої себе (“Я хороша”), а й передусім тим, як її вчинки виглядають в очах людей. У неї вже достатньо розвинуті рефлексивні здібності. У цьому віці суттєвим досягненням у розвитку особистості дитини є домінування мотиву „я повинен” над мотивом „я хочу”.

Молодший шкільний вік - це час, коли контакти дорослих з дитиною загалом досить легкі, необхідні лише розуміння дитини, її піклувань, переживань. Про них вона сама готова розповісти дорослому (якщо її слухають). У цьому - запорука плідності впливу дорослого на хід загального розвитку молодшого школяра.

Характер міжособистісних стосунків і оцінка дитини товаришами у молодшому шкільному віці визначальною мірою детермінуються позицією референтної (значущої) особи – дорослого, передусім педагога, соціальним очікуванням якого більше всього відповідає підвищена активність дитини саме в учінні. Діти молодшого шкільного віку, особливо першо- і другокласники, орієнтуються на норми поведінки і цінності вчителя більше, ніж на думки ровесників. Отже, вимагаючи необхідної поведінки від дитини, педагог має суворо і прискіпливо стежити за своєю поведінкою, бути зразком для дитини.

Особливість сучасних першокласників – **демократичність** у стосунках з учителем, мимовільність поведінки, невміння регулювати свої дії відповідно до норм шкільного життя. Це невміння природне для новачків, але, як вважають учителі, у сучасних першокласників нерідко спостерігається протидія вимогам щодо поведінки. "Потрібно", "не можна", "виконай до кінця" - все це сприймається ними лише за дуже великої вимогливості вихователя.

Молодший школяр охоче визнає верховенство старших і сам охоче підкоряється їм. Його прагнення до лідерства, вольові потенціали розвиваються пізніше. А на даному етапі йому властиві наслідування і

переживання, він ображається, якщо з ним „не хочуть водитись”.

У вчителів 1-4 класів є можливості для вивчення і проектування особистості дитини, бо її індивідуальні й індивідуально-типологічні особливості **лежать на поверхні і не проявляються так рельєфно**, як у підлітків, на перший план виступають типологічні вікові особливості. Цих дітей характеризує відвертість, прагнення чимось поділитись, щось розповісти і з кимсь погратись. Але в їх індивідуальності багато нестійкого, що спрощує вивчення їх особливостей [3]. Вивчення і проектування особистості молодшого школяра необхідно розглядати як і **аванс** на підлітковий вік. Для молодших школярів характерна невідповідність між позитивною самооцінкою і негативною оцінкою зі сторони дорослих (вчителя, матері, батька). Він вважає себе **хорошим**, тому що нічого **такого** не робить і щиро не розуміє, чому його вважають **поганим**.

Низько оцінена діяльність молодшого школяра сприймається ним, як низька оцінка його особистості. Розширення того, що підпадає під негативну оцінку (навчально-трудові вміння, тощо), і пряий перехід на особистість дитини ("ти не тільки погано читаєш, ти ще й хвалишся, що не вмєш добре читати, ти хвалько! А у самого ніс брудний. Замазура!") у подальшому блокують своєчасний розвиток спокійної самокритичності і здатності не хворобливо сприймати критику, формують стійку песимістичну оцінку своїх можливостей і комплекс неповноцінності. Діти вразливіші, ніж дорослі, тому дія низької самооцінки на них відбивається значною мірою. Невротичний розвиток за психоастенічним (від астєнія – безсилля, слабкість) типом розпочинається з переживання ще у дитинстві низької самооцінки, яка викликана ставленням дорослих.

Значною психотравмуючою дією володіє також порівняння дитини з кимось іншим, хто їй протиставляється як приклад, як зразок. Крім низької самооцінки, воно створює основу для наступного розвитку заздрості, егоцентризму і тривожної настороги до оцінок взагалі, а особливо – на свою адресу. Для будь-якої дитини усвідомлення того, що вона гірша за когось, дуже шкідливо.

Не варто залишати без реакції вихователя будь-яку невиконану справу, навіть найнезначнішу, оскільки внаслідок у дітей розвивається безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків. Школярі звикають до того, що можна пообіцяти, а потім нічого не робити. Така практика легко призводить до того, що прийняті рішення й наміри, поставлені цілі не спонукають до дії.

Потреби й можливості дитини перебувають у постійній суперечливості; в розв'язанні цієї суперечливості - рушійна сила психічного розвитку дитини. Лише небагато молодших школярів свідомо і зловмисно порушує дисципліну. У більшості випадків поведінка дітей може бути визначена формулою: хоче, але не може і не вмєє. Конфліктні ситуації у вихованні породжуються об'єктивними і суб'єктивними причинами. Перші слід прагнути зрозуміти і здолати; другі - побачити насамперед в самих собі, а побачивши, знайти сили позбавитися власних неправильних установок, вузькості поглядів, негативних рис характеру. Доки сам школяр не захоче звільнитися вад поведінки чи якості особистості, майже неможливо домогтися перевиховання у зазначеному напрямку. Тому треба віднайти засоби переконання дитини у неправильності дій, в перспективності для неї і навколишніх іншого способу поведінки.

Розуміння значущості, важливості справи спонукає молодшого школяра до значних зусиль (так, тривалий час виконувати нецікаву роботу). Молодші школярі хочуть зробити більше, ніж вони можуть. У момент прийняття рішення вони не враховують ані своїх можливостей, ані тих труднощів, які можуть виникати в дії. Невиконання суспільно значущих зобов'язань молодшими школярами пов'язано не зі злою волею дитини, не з її зневагою до людей, яким дається обіцянка, а з різного роду труднощів як психологічного, так і суто житейського порядку. Для ефективності будь-якого виховного впливу важливо знати і враховувати не лише емоційний стан дитини, силу і напруження, потреби, спонукаючої її до діяльності, у перебіг якої вихователь втручається, а й дитину в цілому, особливості, властивості, якості, її прагнення, мотиви, спонуки, рівень її морального розвитку.

Спонукальну силу мотиву вихованця можна і створити, і зруйнувати за допомогою його інтелекту. Логічно розмірковуючи, вибудовуючи несуперечливу сітку суджень з приводу змісту мотиву, який потрібно ліквідувати чи закріпити у внутрішньому світі, суб'єкт досягає поставленої мети. Це є одним із продуктивних психолого-педагогічних засобів морального виховання (формування позитивної мотивації) і перевиховання (подолання негативної мотивації) особистості.

До кінця молодшого шкільного віку в житті дитини дедалі більше часу і уваги починають займати ровесники. Значно розширюється коло спілкування: у дитини є товариші з класу, за сумісною діяльністю, у позашкільних справах. Виникають різні групи, співтовариства, які обмінюються своїми уявленнями залежно від завдання, гри, випадку. Часто дитина за рік змінює кілька таких груп, заводячи багаточисленні знайомства, але ще не дружбу у прямому смислі слова. У цьому віці дружба швидше нагадує співпрацю у справі. Закінчується справа - закінчується й співпраця. Однак втрата товариша не стає предметом глибоких переживань, як правило, швидко знаходиться новий товариш [2].

Діти молодшого шкільного віку прагнуть до взаємин як із ровесниками, так і дорослими. Колективний фон впливу на першокласника діє частіше негативно у перші місяці навчання: дитина втомлюється від кількості вражень, від необхідності сидіти 40 хвилин на уроці. Але поступово вона адаптується. Учень не тільки скаржиться на товаришів, але й починає проявляти до них інтерес: слова **наш клас** наповнюються для нього певним змістом.

До кінця молодшого шкільного віку колективні інтереси і спілкування з товаришами починають виділятися для дитини у важливу сферу життя, наповнену особливим піклуванням, радіщами, інтересами. **Зверненість до колективу** сприяє тому, що молодший школяр починає свідомо підпорядковувати свої вчинки тим загальним цілям і завданням, які стоять перед ним і його ровесниками, вчиться керувати своєю поведінкою, а це забезпечує інтенсивний розвиток почуття відповідальності учня.

Відповідальність є здатністю розуміти відповідність результатів своїх дій певним цілям, нормам. Вона породжує почуття приналежності спільній справі, обов'язку і має посідати найважливіше місце в ієрархії мотивів школяра. У міру розвитку відповідальності у дитини з'являється можливість оцінювати свої окремі вчинки (добрі / погані) і поведінку в цілому, якщо головними її мотивами стають суспільні мотиви. Дитина здатна зрозуміти моральну суть відповідальності. Під час гри і в повсякденному житті, у стосунках з дорослими і однолітками вона отримує досвід відповідальної поведінки. Моральна культура, розвинуте почуття відповідальності до школи зумовлюють позитивне ставлення дитини до своїх нових обов'язків у школі. Навчальна діяльність вимагає від дитини не тільки розвинутих пізнавальних здібностей (увага, пам'ять, мислення, уява), не тільки вольових зусиль і інтересів, але й почуття відповідальності [5].

Молодший школяр через відсутність необхідного досвіду взаємодії з ровесниками і дорослими, а також через недостатню сформованість ustalених соціально значущих способів діяльності та поведінки часто потрапляє в ситуації так званих девіацій, тобто відхилень від заданих норм і вимог, які за відсутності певних корекційних заходів на наступних етапах розвитку можуть призвести до психічних розладів. Адже школяр, який усвідомлює таке становище, може переживати і тривогу, і почуття сорому. Педагогові треба особливо бути уважним до такого стану дитини і, найголовніше, своєчасно розпізнати його, а далі вибудувати єдину психологічно правильну тактику взаємин із вихованцем [1].

Тому вчитель має знати ще одну сферу - моральну. У дітей молодшого шкільного віку формування їх особистості відбувається через запам'ятовування і засвоєння моральних норм поведінки (дозволи, заборони). По мірі прояву задатків абстрагування, основ порівняльного мислення і позитивної поведінки у дитини відбувається аналогічне, хоча і детальне засвоєння: "можна - не можна", "покарають-дозволять". Це буває тоді, коли у дорослих є чітка система дозволів і заборон. Але при цьому логічна суть цих дій ("чому саме так має бути?") ще неповністю зрозуміла для дитини. Це дало основу Ж.Піаже і Л.Колбергу назвати період молодшого шкільного віку (7-10 років) **доморальним**.

В.С. Мухіна переконана, що розвинутий молодший школяр знає доступні для його розуміння норми поведінки. Ці знання засвоюються у практиці спілкування з дорослими, однолітками. Дитина знає обов'язки і розуміє їх значення, вона може пояснити для чого, чому і навіщо потрібно поводити себе певним чином. Знання норм поведінки саме по собі ще не забезпечує морального розвитку особистості. У дитини під час практики спілкування мають сформуватися звички правильної поведінки. У звичці представлена спонукальна сила, що переживається емоційно: коли дитина діє, порушуючи звичну форму поведінки, у неї виникає почуття тривоги, відчуття дискомфорту. Сформовані звички забезпечують ту поведінку, яку ми і називаємо добрим вихованням.

Знання норм і звичок поведінки не може існувати саме по собі. У процесі виховання у дитини виробляється емоційне ставлення до моральних норм. У повсякденному житті вона реагує на будь-які прояви дій дорослих, однолітків, а тому важливо, щоб у неї склалося правильне ставлення до поганих вчинків. Молодший школяр може бути ввічливим і при цьому отримувати задоволення від своєї поведінки, але ця поведінка може мати свою багатозначну мотивацію. В одному випадку він може діяти за покликом серця, в іншому - за обов'язком, а в третьому - грає на публіку. У той же час ввічливі форми поведінки дитина може використовувати як ключ до вирішення своїх ситуативних проблем, як **чарівне слово**, яке відкриває шлях до багатьох принад життя. У молодшому шкільному віці дитина в дійсності може бути орієнтована на сам вчинок. Саме тоді, коли у моральному вчинку дитина черпає для себе задоволення, її моральний розвиток йде правильним шляхом. Отже, під ввічливістю дитини треба перш за все розуміти мотиви цієї ввічливості і будувати стосунки залежно від якостей мотивів.

Результативність морального розвитку учня значною мірою залежить від того, чи стає його вчинок, дія предметом власного роздуму до їх практичного здійснення. Постійне осмислення школярем своїх вчинків і дій з погляду особистого задоволення, вигоди або шкоди може призвести до того, що гальмується у нього виховання моральних почуттів. Тому у виховних діях дорослих мають передбачатись формування самоцінності суспільно значущих способів поведінки і діяльності. Використовуючи термін **самоцінність**, ми виділяємо значущість для дитини певного способу поведінки, тому що цей спосіб важливий для всього суспільства.

Молодшому школяреві властивий розрив між знанням моральних норм і відповідною поведінкою. Ця схильність виступає як вікова особливість дитини, яка ще тільки вчиться орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, співвідносити наявні в неї уявлення з життям, з реальними вчинками, з конкретною поведінкою. У обговоренні життєвих ситуацій важливо так будувати розмову з молодшими школярами, щоб про добрі вчинки говорила не сама дитина, яка здійснила цей вчинок, а інші. Якщо про свої соціально значущі вчинки судить дитина, та ще й при цьому дорослий захоплює її, то мотив самоцінності моральної норми може трансформуватись у бажання отримати похвалу. Молодшому школяреві імпонує, що з ним, як з дорослим, говорять про найсерйозніші речі - не лише про оцінки та ігри, а й про те, що хвилює дорослих, про події в

країні і світі, про взаємини дорослих. Однак про серйозне з дітьми слід говорити просто, прагнучи звертатись до їх власного життєвого досвіду, до прочитаних ними книжок, до побаченого по телевізору, діючи при цьому не лише на свідомість малюка, а й на його почуття.

Розсудливе і афективне ставлення до правил, моральних норм розвивається у дитини через емоційно-оціночне відношення до неї з боку дорослого. Саме дорослий допомагає дитині обмірковувати раціональність і необхідність відповідної поведінки, вчинку і своїм афективним ставленням до дитини у даний момент санкціонує певний тип її поведінки. Молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та їх мотиви в інших людей, ніж свої власні. Тому з'ясування мотиву вчинку, роз'яснення дитині його сутності і правильності в різних типових ситуаціях є спеціальним завданням дорослих. Навчаючись бачити добре у вчинках інших, дитина поступово зрозуміє і усвідомить мотив, яким вона керувалась під час здійснення хорошої справи.

На думку І.Д. Бега, лише в тому разі, коли розуміння ситуації у педагога і молодших школярів однакове (нехай навіть глибина і всебічність розуміння різні), він досягне своїх виховних цілей. Розбіжність у розумінні вимог різко знижує процес морального виховання дитини. Своєрідність ставлення до моральних вимог і норм і відповідно - оцінка їх виконання – залежить від особливостей внутрішнього складу дитини: які мотиви поведінки діють реально, як складається спрямованість її особистості, наскільки вона вміє бачити моральну сторону взаємин і вчинків людей, які моральні переживання були в її досвіді [2].

Так, дорослий засуджує дитину за те, що вона образила товариша. Одна дитина переживає сором за свій вчинок, вона розуміє, що була несправедлива, завдала біль іншому, не могла стримати себе, здійснила поганий вчинок, що оцінка дорослим її вчинку справедлива. Друга боїться покарання, їй не соромно за свою поведінку, її переживання пов'язані головним чином з почуттям страху: раптом її покарають. А третя взагалі вважає, що її засуджують несправедливо, вона переконана: її вчинок єдино правильний, вона просто помстилася товаришу, "дала здачі", що так робити треба завжди.

Індивідуальна емоційна зацікавленість у тому, щоб бути гідним самоповаги і поваги оточуючих, веде до розуміння необхідності й емоційної потреби відповідати позитивному моральному еталону. Коли така потреба набуває особистісного сенсу, у дитини з'являється відповідальність як риса особистості [5].

С.Г. Якобсон, яка тривалий час займалася психологічними проблемами етичного розвитку дітей в рамках тенденції наявності образу "Я особистості", виходила з того, що у дитини 6-7-річного віку є позитивний образ "Я". С.Г. Якобсон вважає його дійовим засобом регуляції моральної поведінки. Образ "Я", на її думку, може вплинути на вибір морально цінного вчинку у тому випадку, коли він буде включений у порівняння з етичними еталонами, але якщо з цими еталонами, окрім вчинків, співвідноситься і людина, яка здійснила їх. Надання переваги етично несхваленому вчинку призводить у цьому випадку до негативної оцінки себе, а це підточує позитивний образ "Я особистості".

Включення в процес зіставлення з етичними еталонами самої дитини, як особистості, видається таким: об'єктивно існуючий зовні етичний еталон отримує у цілісному образі дитини немов би внутрішнє суб'єктивне втілення. Він стає внутрішньо опосередкованим. А цією опосередковуючою ланкою і є образ самої себе як особливої цілісності, яка відповідає етичному еталону [6].

Прагнення відповідати позитивному моральному еталону і здатність співвідносити свої вчинки з цим еталоном реалізується краще тоді, коли поряд дорослий, який проконтролює і оцінить зусилля дитини. Якщо цей контроль знімається, дитина нерідко готова діяти відповідно до бажань, що виникають ситуативно.

Дитина потребує позитивної оцінки дорослого. Правильна поведінка у присутності дорослого - перший етап морального розвитку. І хоча потреба поводити себе за правилами і набуває особистісного сенсу для дитини, її почуття відповідальності найкраще розкриваються у присутності дорослого. Формування позитивних особистісних якостей через співвідношення реальних вчинків дитини з моральними еталонами буде ефективним тоді, коли дорослий спілкується з дитиною у доброзичливому і довірливому тоні, виражаючи впевненість у тому, що дитина відповідатиме позитивній моделі. Якщо дорослий прирівнює майбутню поведінку дитини до позитивного еталону, то це дає бажане зрушення у подальшому розвитку особистості дитини. Психологічний зміст зрушень у поведінці дитини полягає у тому, що хоча і з допомогою дорослих, але психологічно самостійно дитина набуває почуття відповідальності за свою поведінку.

Спілкування з дорослими та іншими дітьми дає можливість дитині засвоювати еталони соціальних норм поведінки. У певних життєвих ситуаціях дитина стикається з необхідністю підкоряти свою поведінку моральним нормам і вимогам. Тому важливим у моральному розвитку дитини є знання норм моралі і розуміння їх цінності й необхідності. Ці знання дитина отримує насамперед від дорослих у формі полярних емоційних оцінок. Емоційно-оціночне ставлення дорослого до вчинків дитини зумовлює розвиток її моральних почуттів, індивідуальне відповідальне ставлення до правил, з якими вона знайомиться в житті.

Враховуючи особливості становлення особистості молодшого школяра, забезпечуємо відповідні умови включення його у широку систему соціальних обов'язків. Саме від широти суспільних відносин, в які входить і реалізує в своєму житті особистість, залежить гармонійність і всебічність її розвитку. Безумовно, відповідного рівня розвитку особистості не можна досягти лише включенням дитини в певну діяльність. Тому особистість слід формувати в процесі різноманітної життєдіяльності, під якою розуміємо навчання, працю, спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин. //Початкова школа. – 2000. – №5. – С. 1-3.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 136с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.:Педагогика, 1968. – 120с.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений. – Т.3. – М.: Наука, 1983.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. – М.: Академия, 2000. – 142с.
6. Якобсон С.Г. Становление психологических механизмов этической регуляции поведения. //Психология формирования и развития личности. – М.: Педагогика, 1981. – 320с.

Одержано редакцією 23.02.2003

УДК: 372. 4. 035.6 В.К.КІНДРАТ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодшому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його соціальної ментальності, своєрідності світогляду. На цій основі формуються особистісні риси громадянина-патріота України, які включають в себе національну самосвідомість; розвинену духовність; моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру; розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Саме тому національна спроможність освіти, наголошується в Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття)”, полягає у невіддільності “національного ґрунту, у її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу” [1,4].

Однак сьогодні, в умовах затяжної економічної кризи, спотвореного переходу до ринкових відносин відбувається інтенсивний процес соціальної і моральної деградації значної частини учнівської молоді. Це зумовлено тим, що, по-перше, з ліквідацією уніфікованих молодіжних організацій, які займалися ідейним вихованням молоді в колишньому СРСР, новостворені молодіжні організації за 12 років незалежності України за браком кваліфікованих педагогічних кадрів та слабкої матеріальної бази так і не спромоглися охопити широкий загал підростаючого покоління. Внаслідок у соціальній освіті утворився ідеологічний вакуум, який є однією з причин втрати інтересу до чесної праці, знецінення духовних ідеалів, набуття комплексу меншовартості, притуплення природних потреб дітей у пізнанні і творчості, що в цілому тенденційно орієнтує підростаюче покоління на звуження свого духовного світу до поля цінностей, спрямованих на потребу особи, а не суспільства, нації, України.

По-друге, чинні законодавчі акти, зокрема Конституція України, закон “Про освіту”, забороняють здійснювати виховання молоді у дусі політики будь-якої партії чи громадсько-політичної організації в галузі національної освіти і виховання. Це природно і цілком виправдано. Але у свідомості значної частини педагогів сталася підміна понять: справедливо відкинувши партійно-класове виховання, вони разом з ним відкинули і ідейно-ціннісне, національне, моральне, політично-державницьке виховання молоді в умовах становлення держави Україна. Таким чином, у сьогоднішній школі відбувається процес “збагачення розуму при зубожінні душі”(В.Сухомлинський), бо лише за допомогою епізодичних виховних заходів та програмових уроків українознавства (які, безсумнівно, сприяють формуванню поглядів, переконань, ідеалів) національно спрямованій особистості не виховаєш. Для цього необхідно, щоб у кожній школі функціонувала чітка система національного, ідейно-ціннісного, патріотичного, державницького формування підростаючого покоління.

Цілеспрямовані наукові дослідження і методичні розвідки видатних педагогів України (В.Андрущенко, І.Беха, М.Боришевського, М.Євтуха, І.Зязюна, П.Ігнатенка, О.Сухомлинської, К.Чорної) підкреслюють, що національно свідомою особистістю формується тільки за умови комплексного впливу розумової, фізичної, моральної, трудової, екологічної та інших складових виховання, коли вони інтегруються у національну свідомість на значно вищому рівні гуманістично спрямованого, героїко-патріотичного, національно-цілісного, політико-державницького формування молоді.

Сучасний розвиток освіти потребує встановлення взаємозалежності між певними процесами виховання, надання їм об’єктивної оцінки та творчого застосування у педагогічній діяльності. Необхідність посилення ролі національного виховання вже в початковій ланці школи на основі інтеграції змісту навчальних предметів і зумовили вибір теми даної роботи.

Перш за все, яке ж смислове навантаження ми вкладаємо в термін **нація**? Український дослідник-етнограф академік С.Рудницький відзначав, що “нація (самостійний нарід) – це одна з відмін породи **чоловік** (Homo sapiens), а національні почуття, тобто любов і прив’язаність до свого народу і своєї Батьківщини, прагнуть “до вдержання цієї відміни людської породи, що зветься народом, до здобуття її оптимістичного існування” [2, 278]. Отже, беззаперечним є те, що найпершою потребою будь-якого національного колективу, як етносу, є така сама потреба, що і у всякої іншої істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину у наступні покоління. Етнонаціональний розвиток дитини в такому контексті полягає у

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Постоловський Р.М.	5
ЧАСТИНА І. ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.	7
2. Павелків Р.В. Молодший школяр у моральному вимірі міжособистісних відносин.....	7
3. Кіндрат В.К. Формування національної свідомості молодших школярів.....	12
4. Кочкарьова Л.Б. Громадянське виховання молодших школярів.....	17
5. Зубілевич М.І. Формування активної життєвої позиції сучасного підлітка (на прикладі скаутів).....	20
6. Хорошковська О.Н. До проблеми розвитку українського комунікативного мовлення першокласників.....	22
7. Коваль Г.П. Фонетичні знання, уміння та навички у мовно-мовленнєвому курсі початкового навчання української мови.....	24
8. Лещенко Г.П. Мовленнєва компетенція як основний компонент комунікативної україномовної компетенції школярів.....	29
9. Михасюк Т.В. Мовленнєвий розвиток молодших школярів засобами народознавства (на матеріалі народного календаря).....	33
10. Пономарьова К.І. Система лексичних вправ як засіб формування комунікативних умінь молодших школярів.....	36
11. Петрук О.М. Про застосування функціонально-комунікативного підходу під час вивчення граматичного матеріалу.....	39
12. Артемова О.І. Модель розвитку креативного мовлення молодших школярів: теоретичні та практичні аспекти.....	41
13. Шевчук Т.Б. Реалізація лінгвістичного компонента у змісті навчання української мови в початкових класах.....	45
14. Лук'яник Л.В. Етимологічний аналіз як засіб розвитку мовлення.....	48
15. Коченгіна М.В. Пропедевтика складного речення у початкових класах як складова повноцінного мовленнєвого розвитку молодших школярів.....	51
16. Захарчук З.О. Особливості навчання молодших школярів виразно читати.....	54
17. Суржук Т.Б. Диференційоване навчання на уроках читання.....	58
18. Борова В.Є. Логоказка як засіб коригування звукової культури мовлення старших дошкільників і молодших школярів.....	62
19. Маліновська Н.В. Особливості мовної підготовки дітей до школи.....	64
20. Якимчук Р.І. Корекція мовлення першокласників.....	66
21. Прищепя О.Ю. Формування графічних навичок письма у першокласників.....	68
22. Сілков В.В. Теоретико-методичні основи особистісно-зорієнтованого формування поняття числа у молодших школярів.....	70
23. Приймак О.П. Методика вивчення табличного додавання і віднімання з переходом через десяток.....	74
24. Сілкова Е.О. Передумови особистісно-зорієнтованого формування поняття числа у молодших школярів.....	79
25. Гібалова Н.В. Система вправ як засіб диференціації навчання математики в початкових класах.....	82
26. Шутяк В.Г., Шутяк Ж.В. Міжпредметні зв'язки у навчанні молодших школярів (на матеріалі уроків трудового навчання й математики).....	84
27. Шпакова В.С. Врахування вікових особливостей 6-річних першокласників в організації навчальної діяльності.....	88
28. Поніманська Т.І. Формування гуманістичних цінностей у дітей 7-го року життя.....	90
29. Петренко О.Б. Врахування гендерних особливостей молодших школярів у навчально-виховному процесі.....	92
30. Будз М.М. Дитяча музика В.Косенка в естетичному вихованні молодших школярів.....	98
31. Якимчук С.Н. Педагогічні принципи ефективного впливу музики на процес виховання.....	100
32. Рябоконець В.І. Писанкарство на уроках образотворчого мистецтва.....	102
33. Табаровець Л.М. Лінгвістичні засади навчання іноземних мов (початкова школа).....	107
34. Іванова Л.І. Літературна освіта молодших школярів у системі розвивального навчання.....	110
35. Грипич С.Н. Психолого-педагогічні умови морального виховання молодших школярів засобами дитячої літератури.....	112
ЧАСТИНА ІІ. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДО РОБОТИ В УМОВАХ 4-РІЧНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	117
36. Вашуленко М.С. Перспективи модернізації початкової мовної освіти.....	117
37. Гетманчук Н.О. Комунікативна спрямованість вивчення прийменників у курсі української мови вищої школи.....	122

38. Лесняк Н.В. Мовленнєва практика на заняттях образотворчого мистецтва.....	126
39. Богущ А.М. Підготовка студентів до здійснення наступності і спадкоємності дошкільної і початкової ланок у системі неперервної освіти	129
40. Воробйов А.М. Психологічні особливості пізнавальних процесів молодшого школяра	131
41. Безкоровайна О.В. Педагогічні аспекти гуманізації особистості вчителя в умовах демократизації шкільного життя.....	134
42. Литвиненко С.А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності	136
43. Янцур М.С. Профорієнтаційна робота вчителями початкової школи.....	138
44. Михальська В.Р. До проблеми функцій вчителя початкових класів (управлінський аспект).....	142
45. Манжелій Н.М. До проблеми забезпечення наступності між дошкіллям і початковою ланкою освіти	145
46. Дичківська І.М. Інноваційна компетентність педагога як показник готовності до впровадження сучасних технологій дошкільної та початкової освіти	147
47. Ярмак Т.М. Інструментальна підготовка майбутнього вчителя музики початкової школи	150
48. Мельник Ю.С. Організація індивідуального навчання в телекомунікаційному освітньому середовищі	152
49. Байбара Т.М. Місце фахової методики у процесі формування педагогічного мислення майбутніх учителів початкових класів	155
50. Можайкіна О.С. Формування особистості неповнолітнього в контексті запобігання протиправної поведінки.....	158
51. Вербець В.В. Соціально-педагогічний моніторинг у навчально-виховному процесі	162
52. Лопухівська А.В. Особливості організації виховної роботи в сільських загальноосвітніх навчальних закладах	164
53. Присяжнюк Н.І. Навчальна домашня робота учнів початкових класів.....	167
54. Трофімчук В.М. Принцип комунікативно-особистісної організації навчальної діяльності у навчанні англійської мови на немовних факультетах.....	170
55. Дуброва А.С. Принцип новизни у комунікативному підході до оволодіння діалогічним мовленням на заняттях англійської мови	171
56. Мороз Л.В. Кушнір Н.В. Особливості перекладу на заняттях з іноземної мови немовних спеціальностей.....	174
Відомості про авторів	176

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти

Збірник наукових праць

НАУКОВІ ЗАПИСКИ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Випуск 26

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор збірника наукових праць Коваль Г.П.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Хомяк О.Л.

Здано до набору 24.03.2002 р. Підписано до друку 25.04.2003 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 26,83. Обл. вид. арк. 27,23. Замовлення № 18/1. Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 26. — Рівне: РДГУ, 2003. — 170 с.**

ISBN 966 — 7281 — 07 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії педагогіки, психології, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, виховання, розвитку, трудової та графічної підготовки і профорієнтації дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20